

POSILI IN GOSTAČI NA POLJANSKEM

Trdo in slabo plačano poselsko delo na večjih in manjših kmetijah je bilo usoda večine bajtarskih in gostaških otrok v stari Avstriji in tudi še v stari Jugoslaviji. Izjemoma so se pa tudi gruntarski sinovi in hčere udinjali za posle, zlasti tedaj, ko je prišla k hiši »ta mlada« in so se še neporočeni bratje in sestre »ta mladega« počutili odveč na domu. Tako je bilo skoraj povsod na podeželju, tudi na področju županstva in fare Javorje v Poljanski dolini, kjer sem po vojni zbral precej gradiva o poslih in gostačih.

Marsikje so že otroci odhajali služiti. Že z 11. leti so fantiči šli za pastirje, deklice pa za pestrne in tudi za pastirice, kar so ostali do 16., največ do 17. leta. Pastirje za govedo so imenovali volarje, za ovce ovčarje, pri večji čredi pa so imeli še pomagavca. Pestrne in mlajši pastirji niso dobili drugega plačila kot hrano in obleko; pri slabših gospodarjih samo delovno, pri boljših pa tudi zakmašno. Večji pastirji in pastirice so že dobili 7 do 10 gld. letnega »lona« ali plačila. Pri bogatem in skopem županu Vrbanaču v Javorjah je pastir moral, če je kakšna ovca »zašla«, tj. poginila, tri mesece zastoj delati. Nekdanja dolgoletna dekla Johana Rupar iz Žetine mi je povedala, da je s 13 leti šla služiti za pestrno, vendar je bila naslednje leto že pastirica.

S 16 leti so postali »ta mali« hlapci in dekcle, ki so morali opravljati že tudi težja kmečka dela, npr. fantje kositi, mlatiti, drvariti itd., dekleta pa žeti, krmiti prašiče, delati butarice itd. Taki hlapci so zaslužili 15 do 30, dekcle pa 10 do 25 gld. Dobili so platneno delovno obleko in čevlje »na kveder«. Ob spremembi službe so čevlje morali pustiti svojim naslednikom. Če se niso poročili, so sčasoma napredovali v »ta večje« hlapce in dekcle. Veliki hlapec je bil nekak gospodarjev namestnik, ukazoval je nižjim poslom, vardeval živino, držal plug pri oranju ipd. Zaslužil je 30 do 50 gld. letno. Velika dekla je postala pomočnica gospodinje in pomagala v kuhinji; če je gospodar ovdoval, je pa sploh prevzela gospodinjstvo. Zaslužila je do 35 gld. letno. Tik pred prvo svetovno vojno so dekcle dosegle do 40, hlapci tudi do 60 gld. na leto; v stari Jugoslaviji pa dekcle do 800, hlapci do 1200 din za celo leto težkega dela, saj so hlapci marsikje celo zimo sekali in prevažali hlode.

Število poslov je bilo odvisno od velikosti posestva, od števila domačih (marsikje je ostal kak gospodarjev brat ali sestra pri hiši kot neporočeni stric ali teta) in od števila ter starosti gospodarjevih otrok. Na velikih gruntih, npr. pri Vrbanaču v Javorjah ali pri Matečku v Dolenčičah je bilo navadno po osem poslov, pol moških in pol žensk. Največje znano število poslov je bilo pri Polenšku v Dolenčičah: veliki in dva mala hlapca, velika in dve mali dekli, volar, ovčar, pastir, pastirica in dva pomagavca — skupaj torej kar 12 poslov!

Delovni čas je bil ves dan delavnika razen časa za spanje. Vstajali so ob zori in delali do mraka, Vrbanáč pa je menda silil posle za delo tja do 11. ure zvečer. Zlasti jeseni je bilo treba mnogo dela opraviti zvečer: obrezovanje korenja, repe in pese, ribanje zelja in repe, mencanje prosa, priprava sadja za sušenje in za mošt ipd. Posebno za dekle je bil zaradi dela pri platnu in kasneje tudi čipkah delovni dan dolg tudi pozimi. Ponekod so predli po trije kolovrati pozno v noč in navsezgodaj zjutraj. Pri čipkah pa je marsikatera dekla prislužila gospodarju več denarja, kot je bil njen celoletni »lon«. Tudi ob nedeljah, praznikih in sopraznikih so bili posli dolžni opraviti najnujnejša opravila v hiši in pri živini. Če je pri sušenju sena nagajalo vreme, so spravljali seno tudi v nedeljo. Prosto so dobili le dva dni po božiču (26. in 27. decembra), ko so šli k svojim domačim v »gostje« in jim nesli tudi darilo gospodinje: potico, prekajeno meso, klobase, ješprenj, pšeno itd. Za žegnanje ali poljansko »sejm« je imel posel pravico povabiti enega svojih domačih.

Posli so se hranili enako kot gospodarjeva družina in jedli pri isti mizi, kakor nam je poetično opisal Ivan Tavčar v Cvetju v jeseni. Le pri že omenjenem kmetu Polenšku so posli jedli pri posebni mizi in v starih časih so jim celo posebej slabše kuhali in pekli slabši kruh. Obroki so bili zjutraj okrog sedmih kosilo: sok z mlekom, krompirjevi žganci ali mešta; dopoldne ob desetih malica: kruh, kuhano suho sadje, ob žetvi in košnji zaseka in mošt; okrog enih južina: ajdovi žganci, zelje, sladka ali kislja repa, ješprenj s prekajenim mesom, ob košnji, žetvi in teritvi tudi štruklji ali oparjeni mlinci. Popoldne je bila ob petih spet malica in od sedmih do osmih večerja, najraje krompir v oblicah s kislim mlekom pa ječmenov sok ali mlečna kaša. Ob nedeljah je bil že za kosilo ješprenj z jetrnimi klobasami. Kruh sta za malico otrokom in tudi poslom rezala gospodinja ali gospodar, le izjemoma so si kruh rezali posli sami. Pri Vrbanáču so posli tožili, da dobijo za malico le par suhih hrušk. Malice, včasih tudi kosila in južine so nosili na kraj dela, na njivo, senožet ali v gozd.

Moški posli so skoraj brez izjeme spali poleti v skednju na senu, pozimi pa v hlevu na stelji. Fantom je to ugajalo zaradi vasovanja. Posteljnina je bila le groba platnena rjuha in morda še platnena, z ovsenimi plevami nabasana »aušnica« (blazina). Dekle so spale v kamri na posteljah.

Kadar je gospodar dobro prodal npr. par volov, so poleg domačih tudi posli dobili nekaj nagrade v denarju. Poselski »lon« so gospodarji navadno izplačali šele o svetem Juriju; če pa je posel še naprej ostal pri hiši, pa še takrat ne vsi gospodarji. Denar je bil takrat v trdih pesteh, varčevali so zlasti za dote hčeram in sinovom. Hlapec Šemonca je npr. služil v Sevnici 30 let brez plačila in šele mladi gospodar, ki je prevzel domačijo, mu je izplačal 1000 gld. zaostanka, kar je bila tedaj kar lepa dota.

Za novo službo so se posli navadno domenili v prostih dnevih po božiču. Nekdaj so moški posli hodili na tiho nedeljo (dva tedna pred veliko nočjo) k maši k svetemu Križu na Brda in tam dali znak, da iščejo novega gospodarja, s tem da so s križcem od paternoštra praskali po zunanjem cerkvenem zidu.

Za zamenjavo službe so se pripravljali na svetega Jurija (24. aprila). Rekli so, da na ta dan zvoní v cerkvi pri svetem Juriju na Volči pri Poljanah takole:

*Punkl zbiri,
u žakl divi,*

*bejži kam,
kir je buli,
to al tam!*

Naslednjega dne, na svetega Marka dan, so dopoldne še morali delati za »ta usrano zamudo« (za čas, ki so ga presedeli v času službe na stranišču!), popoldne pa so s »punklom« odšli k novemu gospodarju.

Na Žirovskem so se menjali posli tudi o svetem Martinu (11. novembra), zelo redka pa je bila menjava o božiču.

Dekle so dostikrat imele nezakonskega otroka; včasih z gospodarjem, a tudi z domačimi sinovi, ki so jim prej obetali zakon; ko so zanosile, so jih pa nagnali od hiše. Seveda so bili nezakonski očetje tudi hlapci, saj so imeli le malo možnosti za poroko. Skoraj nemogoče je bilo za hlapca ali dekle priženiti oziroma primožiti se na grunt, saj je bil pogoj velika doto, do 1600 gld. Uspela sta lahko le pri kaki bajti ali košaniji. Tudi če sta varčevala, sta mogla prihraniti le skromno doto, npr. Bajtarska Marjana v Četeni Ravni po 27 letih dekelske službe 200 gld., vendar se je poročila šele pri 42 letih starosti, kljub temu je še rodila dva otroka. Za to doto sta z možem k bajti dokupila veliko senošet v Črnah. Dovoljenje za poroko poslom in gostačem je dajal župan in je stalo 5 gld., seveda ga taki kmečki proletarci niso lahko dobili. Javorski župan Vrbanač je celo s palico nagnal kandidate za zakon, ki se mu niso zdeli primerni. Poročeni posli brez bajte so postali gostači ali po domače »gostovi« in tudi »tabrharij« (dninarji), njihovi otroci pa so nadaljevali usodo staršev.

Če je posel dolgo delal pri istem gospodarju, mu je le-ta bil dolžan po nepisani postavi pripraviti ohcet, če se je poročil; če pa je celo življenje ostal pri hiši, ga je bil dolžan obdržati tudi po tem, ko je obnemogel, in poskrbeti tudi za njegov pogreb, ko je umrl. Nekateri gospodarji so to načelo upoštevali, drugi pa tudi ne. Npr. Boštencov Klemen z Malenskega Vrha je skoraj ves čas služil pri kmetu Degerinu v Dolenčičah. Na stara leta je ostal pri hiši, radi so ga imeli in dobro se mu je godilo. Kako drugačna je bila usoda hlapca Martina, Strokovega iz Studora, sem že popisal v LR 20, 1973, str. 66.

Že prej smo ugotovili, kako so iz poslov nastajali gostači. Gostovali so v hišah kmetov, pogosto tudi v bajtah ob kmetijah, zgrajenih zanje ali za preužitkarje. Najemnino za stanovanje so odslužili z dninami.

Dr. Pavle Blaznik ugotavlja v svoji knjigi o loškem gospostvu, da je število gostačev raslo zlasti v letih 1630—1754 in da jih je večina poročena. Pravi tudi, da so na podeželju obrtniki iz gostaških vrst presegli obrtnike kajzarje. Največ je bilo tkalcev platna, pa tudi mnogo krojačev, čevljarjev, zidarjev in tesarjev; manj je bilo krovcev slamnatih streh, kovačev in izdelovalcev kolovratov.

Sedaj že pokojna Ana Zupanc iz Četene Ravni mi je povedala: »Ljudje so nekoč slabo živeli, posebno dokler ni bilo železnic. Veliko ljudi je bilo tu po hribih, skoraj vsak kmet je imel gostove, ki so mu celo življenje garali, in njihovi otroci prav tako. Poleg tega so hodili od hiše do hiše ljudje na srenji in berači. Drugam se takrat ni moglo. Za revne tabrharske zaslužke so hodili ob sobotah v Loko kupovat poceni mešanico žita, ki so ji rekli golfrucht. Nekateri so pa hodili ob nedeljah zjutraj v Železnike v Plenado po

turšično moko. Moja strica Šemon in Blažk sta gostovala v Gribovškovi bajti; Blažk je bil žnidar, Šemon pa loncevez, priložnostni mesar in mizar. Kopal in ograjeval je tudi laze na gmajni in hodil v tabrh celo na Koroško.»

Pripovedovali so mi o neki Božičkovci, ki je gostovala pri kmetu Kosu v Javorjah in napravila v letu 101 tabrh pri županu Vrbanaču. Za vsak tabrh je napravila zarezo na palici. Mislija je, da ji bo plačal vsaj 10 soldov (krajcarjev) za tabrh, kar je bila tedaj minimalna dnina za ženske, a dal ji je le po 5 soldov in je dobila tako le 5 gld. in 5 kr. Mernik pšenice pa je veljal 4 gld., zato ni čudno, da je jokala. Županu se je zmerom tresla roka, ko je plačeval poslom in gostačem.

Kosce so plačevali po 40—50, žanjice in terice 15—25 krajcarjev na dan, poleg hrane so dobili še četrť hlebca kruha za domov. Terice so veljale za posebno »koštljive«, sicer pa je bilo njihovo delo zelo naporno. Zanje so zmeraj prej peljali v mlin in spekli boljši kruh. Ob vsakem obroku so dobile dve debeli rezini kruha in zvečer še pol hlebca za s seboj.

Kar je gosposka zahtevala vajakov, so jih županstva najprej iskala med gostaškimi in bajtarskimi sinovi ter hlapci, saj so se premožni kmečki sinovi lahko odkupili ali pa je župan Vrbanač namesto njih peljal na nabor kakšnega pohabljenca. Ko je Vrbanač rešil soldaščine svojega hlapca Tončetovega Toneta, mu je le-ta moral zato tri leta zastonj delati.

Za faro Javorje imamo zelo zanimiv dokument o številu poslov in gostačev in o njihovi starosti v 10 strani obsegajočem Popisu gostačev in poslov (Inwohn. und Gesindbeschreibung) 1843. Napravil ga je verjetno tedanji župnik in nam kaže stanje kmečkega proletariata v javorski fari še pred odhajanjem v industrijo in izseljevanjem v Ameriko, tedaj, ko je mladi Karl Marx objavljal prve analize tedanje družbe.

V gotici napisan seznam ima za vsako vas po zaporednih hišnih številkah navedena imena poslov in gostačev ter njihove rojstne letnice. Pri gostaških družinah so navedeni tudi otroci, prav tako tudi nezakonski otroci poslov. Le za 7 otrok v starosti 11 do 16 let je pripisano pastir ali pastirica (Hirt, Hirtin), čeprav je poslov v tej starosti zapisanih veliko več; verjetno so tudi ti bili večinoma pastirji, nekateri so pa gotovo opravljali tudi hlapčevska dela. Šole v fari še ni bilo in zaščite mladoletnih tudi še ne.

Po tem popisu sem napravil priloženo tabelo, iz katere lahko razberemo število hiš in celih kmetij v fari. Poleg teh je bilo še 37 necelih kmetij ali košanij, ki so včasih tudi premogle posla. Glede števila prebivalcev leta 1843 pripominjam, da mi iz tega časa ni znano nobeno štetje, zato sem se oprl na znana štetja v letih 1817 in 1869. Pri gostačih je zanimivo to, da je število neporočenih enako številu gostaških družin. Pri poslih je število žensk višje od moških. Seštevek nam pa da pomemben podatek, da posli in gostači zajemajo kar dobro tretjino populacije. Večji odstotek je v vaseh v središču fare (Javorje, Dolenčiče, Murave), manjši pa v oddaljenih vaseh. Vsi vemo, da tega sloja prebivalstva danes skoraj ni več, in zanimivo je, da se je za približno tcliko tudi zmanjšalo število prebivalstva v fari, če primerjamo prebivalstvo leta 1966. Če se danes ne bi veliko zaposlenih iz teh krajev dnevno vozilo na delo v Poljane, Gorenjo vas in Škofjo Loko, bi se bilo število prebivalcev še bolj zmanjšalo, ker v družinah ni več takega števila otrok kot nekoč.

Viri

Etnografski zapiski, terenski zapisi 1940—1950, rkp. — Narodno gradivo, terenski zapisi 1946—1947, rkp. — Ljudsko blago, terenski zapisi 1950—1956, rkp. — Inwohn. und Gesindbeschreibung 1843, Afriach, rkp. — P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973. — Krajevni leksikon Slovenije I, Ljubljana 1968.

POSILI IN GOSTAČI V FARI JAVORJE LETA 1843

Ime kraja					POSILI				GOSTAČI					
	Hiše	Cele kmetije	Približno število preb. 1843	Število preb. 1866	moški	ženski	pastirji, pastirice	skupaj	samski	družine	članov družine	skupaj	skupaj posl. in gostači	odstotek posl. in gostačev
Javorje	23	13	160	142	16	16	2	34	9	7	25	34	68	40
Dolenčiče	16	7	120	63	13	17	3	33	2	6	29	31	64	53
Murave	9	2	60	68	4	5	—	9	1	4	20	21	30	50
Dolenja Žetina	14	4	95	66	2	1	1	4	2	3	11	13	17	18
Gorenja Žetina	15	4	125	68	7	3	1	11	9	2	7	16	27	26
Podvrh	9	3	50	26	2	4	—	6	—	3	9	9	15	30
Četena Ravan	8	4	55	39	3	5	—	8	5	1	3	8	16	29
Zapreval	5	4	40	37	2	1	—	3	2	2	7	9	12	30
Krivo Brdo	3	2	20	6	1	3	—	4	—	1	4	4	8	40
Mlaka z Jarčjim Brdom	18	7	115	50	3	9	—	12	3	4	14	17	29	25
Skupaj	120	50	840	565	53	64	7	124	33	33	129	162	286	34